

LALA (ŞEHZÂDELERİN YETİŞTİRİLMESİ VE LALALIK MÜESSESESİ)

YRD. DOÇ. DR. KENAN ZİYA TAŞ
DİCLE ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ

LALALIK MÜESSESESİNİN MENŞEİ VE MÜRADİFLERİ

Tarihin her devrinde hükümdarların çocuklarına onları eğitip terbiye etmek ve yetiştirmek maksadıyla mürebbiler tayin edildiği bilinmektedir. Bunların içinden özellikle taht namzedi olan şehzâdeye devlet tecrübesi kazandırmak için tayin edilen kişi, konumu itibariyle ön plâna çıkmaktadır. Bu kişiler, Türk tarihinde yaygın olarak *atabek* veya *lala* adıyla bilinir. Haklarında bilinenlerin çoğaldığı devirlerden itibaren her iki tabir de birbirinin yerine kullanılmıştır. Bunlardan atabey (atabeg-atabek) Türkçe, lala ise Farsça bir kelimedir. Lala kelimesinin anlamı sözlüklerde kul, köle olarak veriliyor. Azerî lehçesinde, lala sözü, "lele" şeklinde telaffuz edilip yazılmıştır. Lala ile aynı anlamda ve onun yerine kullanılan atabey, sultan veya padişah, daha umumî mânâda hükümdar tarafından bir eyâletin veya sancağın valiliğine tayin edilen şehzâdenin, devlet idaresindeki işlerde yetişmesini sağlamak üzere onunla beraber mürebbî olarak gönderilen kişidir. Bazı Türk devletlerinde vezirlerden daha büyük bir paye olarak kullanılan bu bileşik söz (atabey, bey-baba) tarihçiler tarafından Arapça bir lügat gibi kullanılmıştır (atabekân, atabekiye gibi).¹ Ata ve bey (beg) kelimelerinden mürekkep olan bu Türkçe ünvan ilk önce Selçuklular devrinde ortaya çıkmıştır. Bu ünvanı taşıyan ilk devlet adamı Nizamülmülk'tür.² Bu itibarla atabeyliğin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda çok yüksek bir vazife olduğu ve sonradan bir ünvan mahiyetini aldığı anlaşılmaktadır.

Ancak lala veya atabey kelimesi, gerek müessesevi fonksiyonu bakımından gerekse kelimenin aslı anlamı

bakımından pek çok aynı türde başka sözler yerine ikame edilmiş veya bu sözler onun yerine veyahut beraber kullanılmıştır. Şimdi bu sözleri sırasıyla ve konuya, eldeki malzeme nisbetinde, açıklık getirmeye çalışarak vereyim:

1- *İci ve ağabeg*: İci: Ağabey, büyük erkek kardeş,³ İci, Moğolca'da sahip, malik anlamına gelen icen ile ortak köktendir. Fakat burada ağabey atabey yerine, efendi atabey anlamına gelmektedir.⁴ Selçuklu sultanları vezirlerine ici şeklinde hitab ederlerdi. IV. Kılıç Arslan, Per-vâne Muinüddin'e ici şeklinde hitap etmiştir.⁵ İci ünvanının kullanımı ile ilgili olarak Selçuklu sultanı Arslan Şah'ın müttefiki olan Ahlatşah hâkimi Sökmen'e itibar ettiğini ve ona ici (ağabey) dediğini biliyoruz. Türkçe'de ağabey manasına gelen ici hitabı, bütün ortaçağ boyunca Türkler tarafından kullanılmıştır. Bunun yerine Türkçe olan ağa kelimesi Moğol devrinde kullanılmaya başlanmıştır ki, Uygurlar vasıtası ile bu kelimenin Moğolca'ya geçtiğini görüyoruz.⁶ İci kelimesinin atabeg kelimesi ile birlikte kullanılması Atabeglere yazılan mektuplarda İci Atabeg şeklindeki hitab tarzında karşımıza çıkmaktadır. Aksarayî'deki kayda nazaran ise bu kelimenin ağabeg yerine kullanıldığını görüyoruz.⁷

2- *At ve atı*: Bu kelimelerin lügâtlerde karşılığı şu şekildedir: At: ad, ünvan; Atı: yeğen.⁸

Orhun Kitabeleri'nin muharriri olarak adı geçen Yollug Tigin'in kendi kendisine verdiği "Kül Tigin'in Atısı" lâkabının atabey mânâsına geldiği ispata çalışılmıştır.⁹ Bu tabirlerle ilgili olarak Ziya Gökalp şu açıklamaları yapmaktadır: "Her fert boy dahilinde kendisinden büyük olan bütün erkeklere ici, kendisiyle yaşıt olan erkeklere de atı ismini verirdi. Bu kelimeler daha sonra-

(see titles below). Al-Fārābī devoted several chapters of his *Kitāb al-Mūsīkī al-kabīr* to an exhaustive treatment of melodies. "Reciting the Qur'ān with secular melodies" (*kinā'a* [q.v.] *bi 'l-ahān*) was one of the crucial points in the discussion on decent music in Islamic society. The notion of *lahn* (melody) has survived the centuries, as have its derivatives *lahhana* ("to chant; to set to music"), *talhīn* ("chanting; composition"), *mulahhīn* ("composer") and *mulahhan* ("set to music").

Bibliography: 1. Sources. Z. Yūsuf (ed.), *Mu'allafāt al-Kindī al-mūsīkiyya*, Baghdād 1962, 54-7 (*lahn* = mode), 60-5, 83-4, 114 (*lahn* = melody); Fārābī, K. *al-Mūsīkī al-kabīr*, Cairo [1967], 47-74, 107-13, 879-1189; Kh"ārazmī, *Mafātih al-'ulūm*, Leiden 1895, 236; Rasā'il *Ikhwān al-Safā'*, Beirut 1957, i, 188; Ibn Sīnā, *al-Shifā' al-Riyādiyyāt*. 3. *Djawāmī' 'ilm al-mūsīkī*, Cairo 1956, 9, 139-42; Ibn Zayla, *al-Kāfi fi 'l-mūsīkī*, Cairo 1964, 17, 63-70; al-Ḥasan b. Aḥmad b. 'Alī al-Kātib, *Kamāl adab al-ghinā'*, tr. A. Shiloah, *La perfection des connaissances musicales*, Paris 1972, index s.v. *lahn*; Ibn al-Taḥḥān, *Hāwī al-funūn wa-sawat al-mahzūn*, Frankfurt 1990, 16-21, 31-3, 213-15; Saḥī al-Dīn al-Urmawī, *al-Risāla al-Sharafiyya*, Baghdād 1982, 44; 'Abd al-Kādir b. Ghaybī al-Marāghī, *Maḳāsīd al-ahān*, Tehran 1965, 8-9; idem, *Djāmī' al-ahān*, Tehran 1987, 7-8; idem, *Sharḥ-i Adwār*, Tehran 1991, 79-80; Muḥammad b. 'Abd al-Ḥamīd al-Lādhikī, *al-Risāla al-Fathiyya*, Kuwait 1986, 37-8.

2. Studies. M. Ullmann, *Wa-hairu l-hadīthi mā kāna lahnān*, Munich 1979, 15; idem, *WKAS*, ii/1, Wiesbaden 1983, 376-89 (extensive references); M. Sitāyishgar, *Wāzhanāma-yi mūsīkī-yi Frānzamīn*, Tehran 1995-7, ii, 344-6; I. El-Mallah, *Arab music and musical notation*, Tutzing 1997, index 404, 406 (*lahn* and *mulahhīn* today); E. Neubauber, *Zur Bedeutung der Begriffe Komponist und Komposition in der Musikgeschichte der islamischen Welt*, in *ZGAIW*, xi (1997), 307-63, esp. 310, 313, 319-20, 328, 356, 357, 360; idem, *Arabische Musiktheorie von den Anfängen bis zum 6./12. Jahrhundert*, Frankfurt 1998, index 379-80.

(E. NEUBAUER)

LĀLĀ, LALA (P.), a term found amongst the Turkmen dynasties of Persia and, especially, amongst the Safawids, with the meaning of tutor, specifically, tutor of royal princes, passing also to the Ottoman Turks.

Under the Aḳ Ḳoyunlu [q.v.], both *atabeg* [see ATABAK] and *lālā* are found, but after the advent of the Safawids (sc. after 907/1501), the latter term becomes more common, with the Arabic term *mu'allim* "instructor" also found. Such persons were already exalted figures in the state. The *lālā* of Shāh Ismā'īl I's second son Sām Mīrzā was the *ishūk-ākāsī* [q.v.] or Grand Marshal of the great *dīwān*, Durmish Khān Shāmlū, whilst the *mu'allim* of the first son, and succeeding ruler, Ṭahmāsp (I) Mīrzā, was a member of the religious classes, Mawlānā Nizām al-Dīn Aḥmad Ṭabasī (R.M. Savory, *The principal offices of the Safawid state during the reign of Ismā'īl I (907-30/1501-24)*, in *BSOAS*, xxiii [1960], 98; idem, *The principal offices of the Safawid state during the reign of Ṭahmāsp I (930-84/1524-76)*, in *ibid.*, xxiv [1961], 125). In the later Safawid period, we hear also of *lālas* for the young eunuch pages of the royal court, the *ghulāmān-i khāssa*, such as the (non-eunuch) Muḥibb 'Alī Khān, whose importance was such that he was in 1029/1620 commissioned by Shāh 'Abbās I to examine the possibility of diverting the headwaters of the Kārūn river [q.v.] in the Zagros mountains into the Zāyanda-rūd and the Iṣfahān plain. The tutor of Ṭahmāsp Mīrzā

(the future Ṭahmāsp II, 1135-45/1722-32) when he was made *walī 'ahd* or heir to the throne, Muḥammad Ākā, head of the royal *ghulāms*, was, on the other hand, obviously a eunuch himself (*Tadhkirat al-mulūk, a manual of Safawid administration* (circa 1137/1725), tr. V. Minorsky, London 1943, 56 n. 3, 57).

The title *lālā* passed, through Persian cultural influence, to the Ottoman Turks, amongst whom it was used for tutors attached to young princes, both at court and when, usually at the age of fourteen or fifteen, they were assigned provincial government (see I.H. Uzünçarşih, *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*, Istanbul 1941, 291-2; idem, *Osmanlı devletinin saray teşkilâtı*, Ankara 1945, 124-5; Pakalın, ii, 354; A.D. Alderson, *The structure of the Ottoman dynasty*, Oxford 1956, 18, 117). Again as in Persia, such tutors were prestigious figures, and could become senior *wazīrs* or leading commanders like Lala Muṣṭafā Pasha (d. 988/1580), tutor to the future Selim II [see MUṢṬAFĀ PASHA, LALA].

It also made its way to the Muslim India of the Mughals, and in British Indian times, acquired a wider meaning of "child's tutor" in general and also, in northern India, became the title of a clerk or secretary in the local, vernacular languages (see Yule and Burnell, *Hobson-Jobson, a glossary of Anglo-Indian words and phrases* London 1903, 501-2).

Bibliography: Given in the article.

(C.E. BOSWORTH)

LĀSHĪN, MAḤMŪD ṬĀHIR (1894-1954), Egyptian writer of novels and short stories.

While neither the most famous nor the most productive of a group of Egyptian writers that came to prominence during the 1920s as the *Djamā'at al-madrasa al-hadīthā* ("The new school group"), Lāshīn was undoubtedly one of the first to display genuine mastery of the short story genre. Born into a family of Turko-Circassian origins, he studied engineering and then served in the Department of Public Works. While other colleagues in the group, such as Maḥmūd Taymūr (1894-1973) and Yahyā Haḳḳī (1905-93), went on to illustrious careers in Egyptian literary life, Lāshīn appears to have become disillusioned with the reception of his work and published little after 1940. As critics have begun to appreciate the importance of his place in the development of modern Egyptian fiction, his relative obscurity among members of succeeding generations is being replaced by a deeper understanding of the extent of his achievement.

Lāshīn's family background allowed him to serve as a host for the early gatherings of the *Djamā'at al-madrasa al-hadīthā*. Already fascinated by the potential of the short story genre, the group soon became deeply influenced by the Russian school of writers, including Gogol, Turgenev, Chekov, and Dostoevsky. Lāshīn was writing stories as early as 1921, but it was the foundation in 1925 of the literary weekly *al-Faḍīr* that afforded an outlet for his creativity. His first published collection, *Sukhrīyyat al-nāḳ*, appeared in 1926, and he followed it with a second one, *Yuhkā anna*, in 1929; a third, *al-Nikāb al-ṭā'ir*, was published in 1940.

Like the short stories of his contemporaries, Lāshīn's examples focus on the environment with which he was most familiar, that of the urban middle class. Eschewing the more idealised and homiletic tone of his predecessors, he manages to create a convincing social reality through his gloomy portraits of the lives and struggles of various professional types—lawyers, merchants, and civil servants—utilising the short story genre to provide glimpses into both their public careers and family tensions. By contrast, *Hadīth al-karya*